

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПРАВА

Марія Мірошніченко

докторка юридичних наук, професорка,
 професорка кафедри теорії та історії права
 та держави Інституту права
 Київського національного університету
 імені Тараса Шевченка
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8142-9340>
 (Київ, Україна)
 mariyami55@ukr.net

УДК 340.15(477)

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА
У ФОКУСІ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ

АНОТАЦІЯ. Стаття присвячена проблемі місця та ролі історії українського права в системі української юридичної освіти в умовах її потужної комерціалізації та зміщення акцентів у підготовці майбутніх фахівців – юристів у бік утилітаризму та ремісництва. Авторка наголошує, що одним із головних недоліків такої підготовки юристів є те, що вона спрямована, перш за все, на формування навичок і компетенцій у сфері вузької спеціалізації. При цьому всі інші навички і компетенції, які корелюють із поняттям “людський фактор”, наріжною гранню якого є морально-духовна і морально-психологічна складові, вважаються другорядними чи взагалі зайвими. Хоча, власне, завдяки людському фактору в минулому і виникло право. Як це сталося? Відповідь дає історія права.

Метою статті є привернути увагу наукової та освітянської спільноти до обговорення питання про актуальність дослідження та викладання дисципліни “Історія українського права” у національних університетах України, які покликані забезпечувати умови для отримання студентами фундаментальних знань і плекати національно орієнтовану еліту з високим рівнем інтелігентності. Без неї зміцнення української державності на тлі викликів, перед якими опинилася Україна на початку третього тисячоліття, не має перспективи.

Порушено питання про актуальність дослідження та поглибленого вивчення у національних університетах України історії українського права у фокусі глобальних викликів сучасності. Авторка звертає увагу на те, що науковою настановою на користь збереження історії українського права зі статусом обов’язкової дисципліни в навчальному процесі є трансдисциплінарна методологія, яка оголошена ЮНЕСКО провідною в організації освітнього процесу в XXI ст.

Аналізується предметна сфера дисципліни “Історія українського права” через призму актуалізації знань, набутих студентами в процесі її вивчення, для застосування у практичній площині юридичної діяльності на користь України й українського народу, навіть за умов, коли отримання юридичної освіти розглядається як

комерційний проєкт. Головне, щоб при цьому не втрачалося відчуття реальності. Історичний правовий досвід виступає запобіжником на цьому шляху.

Вивчаючи цю дисципліну, студент отримує практично орієнтований зріз знань про історичний досвід (як негативний, так і позитивний) наведення справедливого правового порядку відповідно до ментальних уявлень українського народу (як культурно історичної спільності народів, що проживали і проживають на теренах України з найдавніших часів) про справедливість і вимоги законів природного права.

Ключові слова: історія українського права; комерціалізація освіти; утилітаризм в юридичній освіті; національно-орієнтована еліта; трансдисциплінарна методологія.

*Вивчення права як соціального явища
необхідне не тільки для реалізації
суто теоретичної мети – досягнути найбільш
повного знання про право.*

*Воно виступає нагальною потребою для того, щоб
право не розходилося зі справедливістю і щоб саме право було
справедливим.*

*Воно приводить до панування справедливості в правовому житті.
(Б. Кістяківський)*

*Простые объяснения сложных явлений <...>
не требуют от человека размышлений,
поэтому они так привлекательны.*

*Единственный их недостаток –
они имеют мало общего с действительностью <...>
(Д. Леонтьев)*

Винесені в епіграф слова правознавця, громадського діяча, одного з організаторів Академії наук України Б. Кістяківського та відомого своїми публікаціями на порталі психологічних видань (*PsyJournals.ru*) професора психології Д. Леонтьєва стали лейтмотивом запропонованої читачеві статті, бо найбільш влучно, у фокусі глобальних викликів сучасності, відображають актуальну для розвитку юридичної освіти в Україні проблему: забезпечити умови практично орієнтованої юридичної освіти і водночас дати якнайбільш повне знання для майбутніх фахівців із юриспруденції про об'єктивне значення права у створенні конструктивної моделі правового порядку, адекватної уявленням українського народу про справедливість.

З цього приводу варто зауважити, що для ефективного оцінювання рівня підготовки правознавців важливим є вибір критеріїв, за яким визначатиметься – яких фахівців-юристів мають готувати національні університети України?

Шлях – логічний, але непростий. Сьогодні його торують переважно прихильники ідеї так званої прагматично орієнтованої юридичної освіти та “надання юридичних послуг” у цій сфері. Справа важлива і на часі. Проте вирішується однобічно.

Викликає занепокоєння, що люди, які вдають із себе “реформаторів”, свідомо чи ні, обирають стратегію до вивчення вузькоспеціальних проблем галузевих наук і до “поглибленого” вивчення загальної теорії права, предметом якої і надалі залишається філософське осмислення чинного законодавства у межах позитивістської догматичної юриспруденції. Її доказовий інструментарій вибудовується на рівні коментування, а висновки – на суб’єктивній точці зору дослідника. У результаті створюються “раціонально обґрунтовані” математичні конструкції суб’єктивної схематизації правової дійсності за формулою $x+y=z$. Студент отримує прості пояснення складних явищ, основний недолік яких полягає у тому, що ці пояснення почасти мають мало спільного з дійсністю, тобто з онтологічно заданими параметрами гідного людини життя, яке має перспективу відбутися лише в рамках справедливого правового порядку, розбудованого з урахуванням ментальних уявлень народу про справедливість.

Коментаторський спосіб навчання потребує викладачів-коментаторів, а студенти змушені завчати окремі нормативні положення і правові моделі без глибокого їх осмислення. У таких умовах формується абстрактне, відірване від реальної дійсності, задане у функціональному (переважно в межах механізму правового регулювання) вимірі розуміння права як справедливості, умов, за яких право “не розходиться зі справедливістю” і “приводить до панування справедливості” у правовому житті. Ці тези широко вживаються “прагматично орієнтованими” реформаторами, але залишаються гарними, бутафорними гаслами, які, уже вкотре повторюся, не мають майже нічого спільного з дійсністю.

Справжнє розуміння умов, за яких право не розходиться зі справедливістю, приходить при вивченні не лише очевидного (чинного позитивного), а й утробного розвитку права, в лоні якого народ вибудовує свою державність. Це предметна сфера історії права. Вона зорієнтована на вивчення причин, умов становлення (включає в себе зародження і власне виникнення), розвитку, функціонування та трансформації права як соціокультурного явища, ядра і нормативно-організаційної основи національної правової системи в його конкретно-історичних формах та у просторово-часовому вимірі. Дисципліна “Історія українського права” дає знання, які органічно вплетені в об’єкт юридичної науки і, *по-перше*, є базовими у розв’язанні важливих проблем правонаступництва, спадкоємності в українському праві, неперервності в його розвитку та створенні ефективної моделі правового порядку, адекватної уявленням українського народу про справедливість; *по-друге*, відбивається у дефініціях,

термінологічних, методологічних характеристиках українського права як соціокультурного явища, а на рівні галузевих наук – в особливостях і функціональних характеристиках його галузей та інститутів; *по-третє*, дають відповідь на питання про функціональну роль українського права в механізмі розбудови української державності. Вивчаючи “Історію українського права”, студенти дізнаються про фактори та умови його зародження і неперервного розвитку в дискретних умовах існування української державності, глибше усвідомлюють функціональну роль звичаєвого права в структурі українського права та його значення для ідентифікації сучасної правової системи України на правовій мапі світу.

Перед нашою державою постає нагальна потреба інтегруватися у світовий простір, не втративши ідентичності в умовах юридичної експансії, яка загрожує країнам, що стали на шлях суверенного розвитку. Межі її негативного впливу на правове життя суспільства не можуть бути адекватно пізнані в рамках догматичної юриспруденції. Негативним впливам юридичної експансії може протистояти лише національно орієнтована правова еліта зі стратегічним мисленням. Саме вона, а не вузько орієнтовані фахівці, здатна запропонувати моделі оптимальної поведінки в складних умовах сучасної юридичної дійсності, створити і протиставити будь-яким загрозливим викликам програму правового розвитку України, яка поєднає інноваційні тенденції в праві з правовим досвідом минулого свого народу. Яке ще завдання може перевершити назване у практичній площині?

У вирішенні цього завдання – суть практичного спрямування навчальної дисципліни “Історія українського права”. Тому її вивчення важливе навіть тим, хто ставить до отримання юридичної освіти як до комерційного проєкту. Сьогодні в Україні на найвищому рівні йдеться про необхідність виведення нашої країни з кризи, зміцнення позицій на світовому рівні у правовий спосіб. Це не просто слова, це система стратегічних цілей і завдань, які вимагають ретельного концептуального обґрунтування. Хто буде цим займатися? Вузькі спеціалісти, юристи, які добре орієнтуються винятково у своїй, окремо взятій, галузі юридичного знання (такі теж потрібні)? Ні. Це ще незоране поле для стратегічно мислячих, національно орієнтованих правознавців (вартість інтелекту саме таких фахівців висока), без яких суспільству і державі точно не обійтись.

На часі нагадати, що становлення історії українського права як наукового напрямку дослідження та навчальної дисципліни відбувалося саме в стінах Університету св. Володимира (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка) завдяки історикам права Київської історико-правової школи. Український історик, правник І. Гриценко пише про це: ‘<...> в 40–80 рр. XIX ст. в Університеті св. Володимира сформувалась наукова історико-правова школа біля витоків якої стояв

професор М. Іванішев¹. Учні й однодумці М. Іванішева продовжили справу вчителя. Наприклад, М. Владимирський-Буданов (1838–1916 рр.), Г. Демченко (1869–1958 рр.), О. Кістяківський (1833–1885 рр.), О. Леонтович (1833–1910 рр.), М. Максимейко (1860–1941 рр.), О. Малиновський (1868–1932 рр.), О. Романович-Славатинський (1832–1910 рр.), Ф. Тарновський (1810–1866 рр.), О. Шпаков (1868–1927 рр.), М. Ясинський (1862–1935 рр.) доклали зусиль для формування об'єкт-предметної складової історії українського права на тлі загальної тенденції до виокремлення історії України із загальної парадигми “общерусской истории”².

Піонерами у популяризації актуальності наукових досліджень і вивчення історії українського права у зв'язку з проблемою зміцнення української державності сучасний український історик, правник П. Захарченко називає відомих українських дослідників історії українського права, правників із діаспори Р. Лашенка (1875–1953 рр.), Л. Окиншевича (1898–1980 рр.), М. Чубатого (1889–1975 рр.). А спадкоємницею збережених у діаспорі традицій називає сучасну кафедру історії права та держави юридичного факультету Київського університету імені Тараса Шевченка, члени якої

<...> впродовж багатьох років обстоюють не лише назву навчального предмета “Історія українського права”, а й доводять його (українського права. – М. М.) генетичний зв'язок із правом Руської держави, інших національних утворень³.

На юридичному факультеті університету багато зусиль до інституціоналізації дисципліни “Історія українського права” доклали декан юридичного факультету І. Гриценко (у 2008–2020 рр.) та професор О. Шевченко (роки життя: 1937–2016 рр.). Викладачі кафедри О. Вовк, П. Захарченко, І. Мацелюх, М. Мірошніченко, професори історичного факультету В. Капелюшний, В. Сергійчук та інші продовжили традицію дослідження та популяризації вивчення “Історії українського права”. У 2019 р. професор кафедри П. Захарченко підготував навчальний посібник “Історія українського права”. Використання надбань різних історичних та історико-правових шкіл дало можливість автору зважити на ті елементи наукових здобутків, які мають формувати базові знання для фахівців-юристів, найбільш придатні для розбудови національної правової системи, кінцевою метою функціонування якої є досягнення справедливого правового порядку в сучасних умовах трансформації

¹ І Гриценко, ‘М. Д. Іванішев – засновник історико-правової школи Університету Св. Володимира’ (2000) 40 Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки 16.

² В Заруба, ‘Огляд історії вивчення українського права’ (2010) 3 Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ 76.

³ Петро Захарченко, *Історія українського права: навчальний посібник* (Освіта України 2019) 15.

українського суспільства і держави. Ця тема розкривається і в інших численних навчальних посібниках і підручниках із цієї дисципліни, підготовлених науковцями та викладачами українських вишів. Проте слід визнати, що переважна більшість авторів не акцентують увагу на проблемах, які вимагають глибокого осмислення у межах концепту “право історично і логічно передує державі” (він є теоретичною основою аналізу питань, які висвітлюються у підручнику П. Захарченка). А це, зі свого боку, призводить до того, що виникають труднощі у розумінні окремих питань навчальної програми у частині змісту й характеру взаємозв'язку права, держави, суспільства, які для студента іноді важливіші, ніж добре обґрунтовані висновки про окрему подію чи правове явище.

Свідомо чи ні ініціатори не бажають бачити головного: зміцнення української державності в контексті сучасних глобальних трансформацій має відбуватися на основі концептуально вивіреної національної правової доктрини. Її важливо розробляти не тільки з урахуванням новітніх напрацювань у теорії права та галузевих юридичних наук, а й на міцному фундаменті знань про універсальні й особливі риси українського права, які формуються на основі пізнання загального та особливого в неперервному його розвитку, що є предметною сферою дисципліни “Історія українського права”.

Відмова від викладання історії українського права або навіть дискусія про доцільність її вивчення у національних університетах сприймається як аномалія, яка свідчить про наростання негативних тенденцій у національній системі підготовки юристів на тлі гарних гасел про її удосконалення.

Метою дослідження є привернути увагу наукової та освітньої спільноти до обговорення питання про актуальність вивчення та викладання дисципліни “Історія українського права” в національних університетах України, які покликані забезпечувати умови для отримання студентами фундаментальних знань і плекати національно орієнтовану еліту з високим рівнем інтелектуальності. Без неї зміцнення української державності на тлі викликів, перед якими опинилася Україна на початку третього тисячоліття, не має перспективи. Більш широкий формат – у публікаціях авторки, змістом яких є висвітлення окремих аспектів цієї теми⁴.

Науковою настановою на користь збереження дисципліни “Історія українського права” зі статусом обов'язкової у навчальному процесі виступає *трансдисциплінарна методологія*, яка оголошена ЮНЕСКО

⁴ Марія Мірошниченко, ‘Об’єкт і предмет Історії українського права у контексті антропологізації історико-правового знання (до питання назви наукової і навчальної дисципліни)’ в Безклубий І (ред), *Методологія в праві: монографія* (Грамота 2017) 44–53; Марія Мірошниченко, ‘Місце Історії українського права в системі юридичних наук в умовах глобалізації’ в *Концепція та методологія історії українського права: збірник матеріалів науково-практичного круглого столу, присвяченого пам’яті професора Олександра Шевченка* (м. Київ, 28 квітня 2017) (День печати 2017) 9–16.

провідною в організації освітнього процесу в ХХІ ст. В її параметрах головною є ідея відкритості навчальних дисциплін до зв'язку в межах предметної сфери інтеграції різних наук задля досягнення конструктивно практичного результату. А будь-яка проблема практичного спрямування має вирішуватися із посиланням на 'присутність в історії близького за смыслом досвіду'⁵.

Україна на шляху модернізації далеко відстала від інших європейських країн. Процеси творення модерної нації, культурного самовизначення далекі до завершення. Руйнівну справу виконує п'ята колона, буйним цвітом "квітнуть" доморощені українофоби. Сучасна агресивна війна Росії проти України, за цивілізаційними мірками американського політолога та соціолога С. Гаттінгтона, є яскравим прикладом зіткнення цивілізацій. Мислитель доводить, що маркером цивілізацій є не ідеологічні, політичні чи економічні чинники, а чинники культурні, формою вираження яких є традиція⁶. У характеристиці права як цивілізаційного явища в глобалізованому просторі правового спілкування центральне місце посідає правова традиція.

У практичній площині правова традиція, по-перше, відіграє важливу регулятивну роль у механізмі дії права, особливо в частині забезпечення гарантованого захисту прав і свобод людини навіть у стані аномії; по-друге, перебуваючи в інтегративному зв'язку з нормами права, правовим регулюванням і правовим впливом, виконує комунікативну функцію у функціональній динаміці права, а в його генезисній структурі – функцію спадкоємності у галузевому праві. Йдеться про правову традицію у цивільному, кримінальному, конституційному, процесуальному праві, маркером якої є звичаєве право, яке виконує роль транслятора законів природного права на соціокультурний пласт. У предметних межах "Історії українського права" вивченню правового звичаю як джерела права, українського звичаєвого права як важливої регулятивної системи суспільних відносин поряд із системою позитивного права відведена ключова роль. Ця проблема сьогодні на часі. По-перше, правовий звичай у системі сучасних джерел права України отримав офіційне визнання, а по-друге, актуальність вивчення звичаєвого права зростає у зв'язку з відновленням традиції самоврядування громад в Україні.

У практичній площині всі питання, які корелюють із поняттям правової традиції, насправді зосереджені навколо людської дилеми розв'язання проблем у межах різноманітних культур порядку, в інтересах вижи-

⁵ И Колесникова, 'Трансдисциплинарная стратегия непрерывного образования' [2014] 4 (8) Непрерывное образование XXI век: Научный электронный журнал <<https://lll21.petrsu.ru/journal/article.php?id=2642>> (дата звернення: 30.08.2020).

⁶ Самуель Ф Гаттінгтон, 'Зіткнення цивілізацій та межа світу' (1998) 14 Незалежний культурологічний часопис "Г". Україна-Польща. Роль та місце у європейській інтеграції <<http://www.ji.lviv.ua/n14texts/hanting.htm>> (дата звернення: 10.09.2020).

вання суспільства. Отже, вивчення реальних умов формування правової традиції в історико-правовому вимірі вписується у загальну проблему юридичної освіти: дати знання для усвідомлення студентами її ролі у спадкоємному збереженні цінностей, втілених у правовій культурі, юридичній освіті, науці, юридичному стилі мислення, юридичній термінології, юридичній практиці тощо.

У цьому суть. Модель побудови предметно-орієнтованого тезауруса “Історії українського права” передбачає вивчення умов формування української правової традиції на основі аналогій між кількома культурно-історичними матрицями, зокрема: античності (сфера периферійного впливу античної цивілізації на українські землі), візантизму (сфера впливу деспотичної, православної Московії), греко-католицизму (сфера впливу католицької Польщі) та козащини як загальноукраїнського феномена з істотно-самобутніми, культурно-духовними і релігійними (особливий тип православної культури) надбаннями в правовому розвитку. Отже, правова культура українців охоплює величезний масив цінностей багатьох культур скіфсько-сарматської, мусульманської, іудейської, античної, візантійської, західноєвропейської, російської, польської, акумульованих у правових традиціях: індуїстській, західній, ісламській, православно-слав’янській тощо.

Цінності є “хороші” і “погані” як в універсальному контексті, так і в контексті ментальної їх трансформації на культурне підложжя. “Хороші цінності”: а) ґрунтовані на реальності, тобто не суперечать законам природи, а отже, і законам суспільного буття; б) соціально конструктивні, зорієнтовані не на кон’юнктурні потреби, а на перспективу виживання цивілізації; в) безпосередні, тобто такі, що контролюються не зовнішніми щодо правового життя конкретного народу структурами, а інститутами його самоорганізації. “Погані цінності”: а) відірвані від реальності, часто суперечать об’єктивним законам суспільного розвитку та законам природи; б) соціально деструктивні, руйнують основи життя як самоцінної реальності; в) не безпосередні і не контрольовані, або, навпаки, досить жорстко контрольовані неправовими режимами.

Мірою рівноваги і субординації цінностей є категорія “справедливість”. Право – це нормативно закріплена справедливість. У цьому суть. Студенти, які вивчають право, мають вбачати в цьому феномені не кількісні показники прийнятих законів, не односторонньо навчатися вправному жонглюванню правовими нормами в умовах юридичних колізій (у негативному значенні для правової системи, які ростуть, як снігова лавина, в умовах величезної кількості законів), а переживати справедливість як фундаментальну цінність права й оволодіти істинним знанням, а саме: навчитися створювати у правовий спосіб простір умов, за яких право не розходиться зі справедливістю. Історія українського пра-

ва (яка незаслужено опинилася у статусі Попелюшки у власному домі) разом з іншими науками історико-теоретичного кластеру юриспруденції якраз і покликана закласти підвалину у пошук істинного знання.

Ідеалом справедливості пронизана правова культура кожного окремого народу. Її сутність виражається у ментальних уявленнях, що є добро і зло, правда і неправда. У тлумачних словниках слово “справедливість” походить від слова “право” (правий, правда), а в латинській мові означає *justitia* (справедливість) – від *jus* (право). Протилежністю справедливості є несправедливість, руйнування порядку та деструкція існуючого, бо відбувається всупереч вимогам вищого закону справедливості (Космічної, Божественної, Природної). Ці вищі зразки Космічної, Божественної чи Природної справедливості у співвідношенні із розумінням “справедливості” кожним окремо індивідом (через зріз його власного егоїстичного інтересу) інтегруються у спільній для всіх “писаній усередненій справедливості”, а саме в юридичних законах та інших нормативно-правових актах. Проте, з огляду на ментальні уявлення народу про справедливість, слід мати на увазі: те, що в одних народів вважається за норму, є справедливим, в інших – розцінюється як порушення справедливості. Про це повідомляє історія українського права, використовуючи порівняльно-історичний і порівняльно-правовий методи у межах соціокультурної парадигми осягнення правової дійсності.

Зміст ментальних уявлень українського народу про справедливість розкривається у процесі вивчення історії українського права і є вагомою підставою для *практичного висновку*: механічне запозичення законів інших держав за допомогою рецепції, без урахування ментальних уявлень народу про справедливість, має бути заборонено спеціальним законом, оскільки загрожує руйнуванням по крихті основи-основ (становий хребет) української державності – складники вироблені не законодавчими регламентаціями та інструкціями влади (згори), а витворені в чітко визначеному звичаєво-правовому полі, а тому випробувані часом і суспільною практикою.

Кожний, хто бере участь у законотворчій діяльності, має знати: юридичний закон у своїх найважливіших змістових аспектах має відображати не тільки досягнутий світовою практикою рівень правової свідомості, правової думки, юридичної техніки, а й відпрацьовані тисячоліттями етноментальні та етноархетипні уявлення народу про справедливість. Особливо важливо, щоб про це знали професіонали-юристи, від яких залежить створення дієвих правових механізмів захисту національної безпеки держави Україна.

Отже, вивчення дисципліни “Історія українського права” вимагає значних інтелектуальних зусиль, творчого підходу до пізнання сутності права, що важливо для справжнього розуміння багатьох феноменів

юридичної практики і правової діяльності. Вона своєрідно замикає цикл пізнання права як справедливості, умов за яких воно не розходиться зі справедливістю та приводить до панування справедливості у правовому житті на основі інтегрованого зв'язку історичного і логічного в праві.

Усе наведене вище спрямовує до практично орієнтованого висновку: “Історія українського права” допомагає студентам усвідомити право як невід’ємну складову культури українського народу, об’єктивні підстави його виникнення, розвитку, трансформації та функціональної ролі як інструмента замиреного середовища в правовому житті. Позбавлення майбутніх юристів можливості поглиблено вивчати історію національного права – це шлях підготовки ремісників, виконавців чужої волі, але не професіоналів своєї справи, здатних вирішувати стратегічні завдання у сфері правового життя на користь свого народу і своєї національної держави.

У протилежному випадку російський філософ І. Ільїн (1883–1954 рр.) застерігає:

<...> відкидаючи об’єктивний сенс і об’єктивне знання права, людина позбавляє себе тієї основи, на якій тільки й можливе правове життя: він вже не має тоді ніяких мотивів, ніякої теоретичної і життєвої підстави для того, щоб сперечатися про право і безправ’я, обурюватися свавіллям, апелювати до суду, наполягати на своїх правах політичної волі, заперечувати по праву свій уявний борг, протестувати проти порушення своїх майнових прав і т. д. <...>⁷.

Під час гострої дискусії про шляхи правової реформи в Україні політики, науковці зазвичай справедливо звертаються до надбань європейського правового досвіду. Український історичний досвід на цьому тлі часто залишають поза увагою. А якщо і згадують про нього – то переважно в площині політико-правової міфотворчості, а не як приклад для наслідування та використання на практиці. Законом України “Про приєднання України до Статуту Ради Європи” наша держава зобов’язалася привести своє національне законодавство у відповідність до загальноновизнаних норм міжнародного права та процесуальних нормативів, передбачених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод⁸.

Проте маємо зрозуміти, що цей процес не односторонній, а багатовимірний. Якщо ми говоримо, що Україна є інтегральною частиною європейської спільноти, відповідно маємо визнати, що потужний пласт правового і державотворчого досвіду українського народу, який створювався понад тисячоліття, має бути інтегрований в інтелектуальний

⁷ Іван Ільїн, *О сущности правосознания* (Смирнова И сост, Рарогъ 1993) 37.

⁸ Про приєднання України до Статуту Ради Європи: Закон України від 31 жовтня 1995 р. № 398/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 38. Ст. 287.

простір Європи задля вирішення актуалізованих європейським товариством правових проблем. Зазначу, багато з них стали надбанням інтелектуального продукту Європи лише в Новітній час, а практичний досвід вирішення, ще задовго до цього часу, витворив український народ. Назву лише кілька з посиланням на присутність в історії українського права близького за змістом правового досвіду державотворення та розвитку правових інститутів, який органічно вписується у контекст вирішення проблем загальноєвропейського рівня.

У 2007 р. прийнято Хартію Європейського Союзу про основні права. На відміну від переважної більшості міжнародно-правових документів, де за основу класифікації основних прав взято предмет суб'єктивного права, класифікація прав і свобод, у Хартії зроблена *на основі цінностей*, на захист яких вони спрямовані. До таких віднесені людська гідність, свобода особи, рівність⁹.

Зауважу: практичний досвід захисту цінностей гідності, свободи, рівності, права приватної власності на майно наші предки мали ще за часів України-Руси. Середньовічне європейське право охороняло честь і свободу лише незначного відсотка населення – членів рицарської чи шляхетської верстви. Середньовічне українське право захищало свободу і честь кожної вільної людини, незалежно від соціального і майнового статусу. Честь і свобода людини усвідомлювались як визнане і гарантоване правом добро. Відповідно, і правові санкції за посягання на добро однаковою мірою застосовувалися до всіх вільних людей, включаючи і напіввільних (закупів). Це свідчить про панування у правовій свідомості наших предків реального визнання автономності індивіда як правового суб'єкта, а отже, фактично природних прав людини. Показово, що обґрунтування природних прав людини було започатковане в західноєвропейському соціально-філософському дискурсі лише у XVII–XVIII ст.

Сьогодні актуальною в правовій системі Європейського Союзу є проблема впровадження приватноправових засад у кримінальне право і кримінальний процес та його гуманізації. У цьому аспекті повчальним є досвід України-Руси, Запорозької Січі, Української держави “Військо Запорозьке”, Української Народної Республіки (далі – УНР) доби Центральної Ради, сучасного етапу розвитку державності України. Для прикладу, в Європі тільки після Другої світової війни почали визнавати, що наявність інституту смертної кари дегуманізує суспільство, бо ця міра покарання передбачає створення спеціального апарату виконавців цілого інституту смертної кари. Русь (чи не єдина середньовічна держава) аж до монгольської навали не знала юридично санкціонованого вбивства (смертної кари). Ця традиція була продовжена і на наступних

⁹ В Муравйов та О Святун, ‘Організаційно-правовий механізм захисту прав людини в Європейському Союзі’ [2013] 117 (1) Актуальні проблеми міжнародних відносин 7.

етапах розбудови української національної держави. Оponentам зауважу: смертна кара як вид покарання існувала. Йшлося про те, що держава не брала на себе зобов'язання юридично санкціонованого вбивства. Не було посади ката в державі.

В українській правовій традиції панував принцип примирення між сторонами кримінального конфлікту, який сьогодні є провідним у концепції відновного правосуддя, що набула актуальності в європейській практиці судочинства лише в другій половині ХХ ст. Такі історично перші інститути примирення, як побратимство, замирення, хресне цілування (Україна-Русь, Литовсько-Руська держава), полюбовне примирення, єднання (Річ Посполита), совісні суди, мирові угоди (на українських теренах Російської імперії), мирові угоди (Українська Радянська Соціалістична Республіка) логічно можна розглядати як історичні прототипи відновлювальної або реституційної моделей правосуддя в Україні в сучасних умовах реформування судової системи.

Із-за обмеженого ресурсу статті всі проблеми важко перелічити. Це – тема окремої розмови, але в тезах назву ще кілька повчально важливих: договірна традиція урядування (досвід України-Руси); децентралізація публічної влади, розвиток місцевого самоврядування та забезпечення європейських стандартів доброго врядування на місцевому та регіональному рівнях (історичний досвід громадського самоврядування в Україні); розбудова конституційної держави, яка в історичному часі передувала правовій (конституційні проекти державотворення в умовах Української революції 1917–1921 рр.); матеріалізація ідеї органічного конституціоналізму (досвід Західноукраїнської Народної Республіки початку ХХ ст.); модельна правотворчість (включення Закону УНР про національно-персональну автономію 29 (09) січня 1918 р. у повному обсязі в Конституцію УНР 1918 р.); конституційне закріплення механізму реалізації установчої влади з чітко вираженими умовами про доступ до влади народу-суверена та створення і закріплення у Конституції механізму реалізації прямої народної законодавчої ініціативи (Конституція УНР 1918 р.). На часі проведення земельної реформи в Україні. Щоб бути успішною, вона повинна розпочинатись із вирішення в юридичний спосіб проблеми реального власника землі, а вже потім можна порушувати питання про її приватизацію. “Реформаторам” порада – звернутися до досвіду врегулювання цього питання на українських теренах Російської імперії під час проведення селянської реформи 1861 р.

Успішне вирішення названих та інших проблем залежить від того як дослідник, практик розуміють смисл права, його ціннісне призначення в суспільстві та які цінності втілює право. Право створюється державою чи суспільством? Тоді яка природа права і який зміст втілено в понятті “право”? Чи коректно порушувати питання про неперервний розвиток

українського права в умовах перервного (дискретного) розвитку української державності? Якщо так, якими ж атрибутами забезпечується ця неперервність? Логічно виникають запитання про джерела, поняття, етапи розвитку українського права та роль, яку воно відіграє у неперервному розвитку української державності. У скарбничку пошуку відповіді на всі ці та інші запитання робить вагомий внесок “Історія українського права”.

Висновки. Існують об’єктивні підстави, щоб дисципліна “Історія українського права” вивчалася в українських університетах як одна з базових юридичних дисциплін. Вона вмурує у правосвідомість майбутніх юристів цеглинка знання:

а) про українське право як соціокультурне явище, чим визначається його зв’язок із усією як матеріальною, так і духовною культурою українського народу, виплеканою на теренах України з найдавніших часів;

б) переконливо демонструє, що право історично і логічно передує державі. Не держава, а право є організуючим чинником у правовому спілкуванні. Суспільство покладає на державу завдання – за допомогою сукупності норм (які регулюють поведінку людей), втілених у законодавстві і реалізованих через законодавство, гарантовано забезпечити, гарантувати та захистити систему цінностей, виражених у природному праві на самовизначення українського народу в межах його етнографічно сполучених територій, та сприяти громадянському суспільству у створенні умов гідного життя кожного громадянина держави Україна;

в) формує уміння усвідомленого, а тому добровільного вибору студентами між “хорошими” чи “поганими” цінностями через призму концепційного погляду на головніші фактори, проблеми, процеси, які корелюють із виживанням цивілізації, а отже, й українського народу у фокусі глобальних викликів сучасності.

У наступній публікації – про методологію “Історії українського права” та про методику викладання цієї навчальної дисципліни.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Il'in I, *O sushhnosti pravosoznaniia* (Smirnova I sost, Rarog 1993) (in Russian).
2. Zakharchenko P, *Istoriia ukrainskoho prava: navchalnyi posibnyk* (Osvita Ukrainy 2019) (in Ukrainian).

Edited books

3. Mirosnynchenko M, ‘Ob’iekt i predmet Istorii ukrainskoho prava u konteksti antropologizatsii istoryko-pravovoho znannia (do pytannia nazvy naukovoï i navchalnoi dystsypliny)’ v Bezklubyi I (red), *Metodolohiia v pravi: monohrafiia* (Hramota 2017) 44–53 (in Ukrainian).

Journal articles

4. Hrytsenko I, 'M. D. Ivanishev – zasnovnyk istoryko-pravovoi shkoly Universytetu Sv. Volodymyra' (2000) 40 *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky* 16 (in Ukrainian).
5. Zaruba V, 'Ohliad istorii vychennia ukrainskoho prava' (2010) 3 *Naukovi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav* 76 (in Ukrainian).
6. Muraviov V ta Sviatun O, 'Orhanizatsiino-pravovyi mekhanizm zakhystu prav liudyny v Yevropeiskomu Soiuzi' [2013] 117 (1) *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn* 7 (in Ukrainian).
7. Kolesnikova I, 'Transdisciplinarnaja strategija nepreryvnogo obrazovaniya' [2014] 4 (8) *Nepreryvnoe obrazovanie XXI vek: Nauchnyj jelektronnyj zhurnal* <<https://lll21.petsu.ru/journal/article.php?id=2642>> (accessed: 30.08.2020) (in Russian).
8. Hattinhton S, 'Zitknennia tsyvilizatsii ta mezha svitu' (1998) 14 *Nezalezhnyi kulturolohichni chasopys "I". Ukraina-Polshcha. Rol ta mistse u yevropeiskii intehratsii* <<http://www.ji.lviv.ua/n14texts/hanting.htm>> (accessed: 10.09.2020) (in Ukrainian).

Conference papers

9. Miroshnychenko M, 'Mistse Istorii ukrainskoho prava v systemi yurydychnykh nauk v umovakh hlobalizatsii' v *Kontseptsia ta metodolohiia istorii ukrainskoho prava: zbirnyk materialiv naukovo-praktychnoho kruhloho stolu, prysviachenoho pam'iaty profesora Oleksandra Shevchenka* (m. Kyiv, 28 kvitnia 2017) (Den pechaty 2017) 9–16 (in Ukrainian).

Maria Miroshnychenko

HISTORY OF UKRAINIAN LAW
IN THE FOCUS OF GLOBAL NOWADAYS CHALLENGES

ABSTRACT. The article is devoted to the problem of the place and role of the History of Ukrainian law in the system of Ukrainian legal education in the conditions of its powerful commercialization and shift of emphasis in the training of future specialists – lawyers in the direction of utilitarianism and handicrafts. The author emphasizes that one of the main disadvantages of such training of lawyers is that it is aimed primarily at developing skills and competencies in the field of narrow specialization. In this case, all other skills and competencies that correlate with the concept of “human factor”, the cornerstone of which are the moral-spiritual and moral-psychological components, are considered secondary or even superfluous. Although due to the human factor in the past and the law originated. How did it happen? The answer is given by the History of Law.

The aim of the article is to draw the attention of the scientific and educational community to discuss the relevance of research and teaching the history of Ukrainian law in national universities of Ukraine, which are designed to provide students with basic knowledge and nurture a nationally oriented elite with a high level of intelligence. Without it, the strengthening of Ukrainian statehood against the background of the challenges facing Ukraine at the beginning of the third millennium has no prospects.

The question of the relevance of research and in-depth study of the History of Ukrainian law in the national universities of Ukraine is in the focus of global challenges of today. The author draws attention to the fact that the scientific guideline in favour of preserving the history of Ukrainian law with the status of compulsory discipline in the

Марія Мірошниченко

educational process is a transdisciplinary methodology, which is declared by UNESCO a leader in the educational process in the XXI century.

The subject area of the History of Ukrainian Law is analysed through the prism of updating the knowledge acquired by students in the process of its study, for practical application of legal activity for the benefit of Ukraine and the Ukrainian people, even when legal education is considered a commercial project.

By studying this discipline, the student receives a practically oriented piece of knowledge about historical experience (both negative and positive) of bringing a fair legal order in accordance with the mental ideas of the Ukrainian people about justice and the requirements of natural law.

KEYWORDS: history of Ukrainian law; commercialization of education; utilitarianism in legal education; national-oriented elite; transdisciplinary methodology.

Відродження постконфліктних територій: світовий досвід і Україна: наукова записка / Стойко О. М., Кресіна І. О., Кресін О. В. / Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ: Норма права, 2020. 148 с.

Проаналізовано міжнародний досвід залучення зовнішніх донорів до відбудови постконфліктних територій, зокрема у формі цільових фондів багатьох донорів та участі ООН. Розкрито правовий статус території ОРДЛО в українському законодавстві та міжнародному праві, його значення для відновлення територіальної цілісності України.

Розглянуто основні елементи концепта перехідного правосуддя, зокрема: кримінальне переслідування, звільнення від кримінального переслідування чи покарання, встановлення фактів, відшкодування шкоди, люстрація тощо.

Обґрунтовано необхідність реформування економіки у процесі відбудови деокупованих територій та відмови від фіскальних преференцій при розробці державної стратегії відновлення і розбудови миру в східних регіонах України.

www.pravola.com.ua

ПРАВО

УКРАЇНИ